

УДК 347.771

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.89.1.45>

ВИЗНАННЯ ІНОЗЕМЦІВ НЕДІЄЗДАТНИМИ В УКРАЇНІ

Кавин О.,
*студент 3 курсу Школи права,
Український католицький університет*

Тарасенко Х.Ю.,
*докторка філософії в галузі права,
старша викладачка кафедри теорії права та прав людини,
Український католицький університет
ORCID: 0000-0001-9960-0169*

Кавин О., Тарасенко Х.Ю. Визнання іноземців недієздатними в Україні.

В рамках проведеного наукового дослідження авторами встановлено, що іноземці, які перебувають в Україні на законних підставах, користуються тими самими правами і свободами, а також несуть такі самі обов'язки, як і громадяни України, – за винятками, встановленими Конституцією, законами чи міжнародними договорами України. Встановлено, що можливість та підстави визнання фізичної особи недієздатною передбачені у ст. 39 Цивільного кодексу України. Зокрема, фізична особа може бути визнана судом недієздатною, якщо вона внаслідок хронічного, стійкого психічного розладу не здатна усвідомлювати значення своїх дій та (або) керувати ними. Своєю чергою, порядок визнання фізичної особи недієздатною встановлюється Цивільним процесуальним кодексом України. Аргументовано, що відносини із приводу визнання фізичної особи-іноземця недієздатним слід вважати приватно-правовими відносинами, ускладненими іноземним елементом. Підстави та правові наслідки визнання фізичної особи недієздатною або обмеження цивільної дієздатності фізичної особи-іноземця регулюються особистим законом цієї особи – правом держави, громадянином якої він є. Визначено, що визнання іноземних громадян, які проживають в Україні, недієздатним за українським законодавством судами України є цілком можливим за умови, що відповідні положення містяться у двосторонніх міжнародних договорах України про правову допомогу та правові відносини у цивільних справах з державою громадянства іноземця. Відтак, вирішуючи питання стосовно можливості визнання іноземця недієздатним в Україні, перш за все, необхідно дослідити наявність двостороннього міжнародного договору про правову допомогу в цивільних справах і, за його наявності, дослідити його зміст його положень щодо відповідної процедури. За загальним правилом, суди повинні проходити процедуру надіслання запиту (судового доручення) компетентному органу іноземної держави, який містить повідомлення про наявність підстав для визнання недієздатним громадянина цієї держави, а також клопотання про надання права виконати подальші дії суду за місцем проживання цієї особи.

Ключові слова: фізична особа, іноземець, дієздатність, правоздатність, недієздатність, іноземний елемент.

Kavyn O., Tarasenko Kh.Y. Declaring of foreigners incapacitated in Ukraine.

As part of the scientific research, the authors establish that foreigners who are legally in Ukraine enjoy the same rights and freedoms, and bear the same obligations, as citizens of Ukraine, with the exceptions established by the Constitution, laws or international treaties of Ukraine. The author establishes that the possibility and grounds for declaring an individual as incapacitated are envisaged in Article 39 of the Civil Code of Ukraine. In particular, an individual may be declared incapacitated by a court if, due to a chronic, persistent mental disorder, he/she is unable to realize the significance of his/her actions and/or to control them. The procedure for declaring an individual as incapacitated is established by the Civil Procedure Code of Ukraine. The authors argue that relations regarding the declaring of a foreigner as incapacitated should be considered private law relations complicated by a foreign element. The grounds

and legal consequences of recognizing a foreigner as incapacitated or restricting the civil capacity of a foreign individual are regulated by the personal law of this person – the law of the state of which he is a citizen. It is determined that the declaring of foreigner residing in Ukraine as incapacitated under Ukrainian legislation by the courts of Ukraine is quite possible, provided that the relevant provisions are established in bilateral international treaties of Ukraine on legal assistance and legal relations in civil cases with the state of citizenship of the foreigner. Therefore, when deciding whether a foreigner can be recognized as incapacitated in Ukraine, it is first of all necessary to investigate the existence of a bilateral international treaty on legal assistance in civil matters and, if it exists, to study its content of its provisions on the relevant procedure. As a rule, the courts shall go through the procedure of sending a court order to the competent authority of a foreign state. Such request shall contain a notification of the existence of grounds for recognizing a citizen of this state as incapacitated, as well as a request for granting the right to perform further actions of the court at the place of residence of this person.

Key words: individual, foreigner, capacity, legal capacity, incapacity, foreign element.

Постановка проблеми. Визнання недієздатним громадянина іноземної держави в Україні набуває особливої ваги у зв'язку з глобалізацією, міграційними процесами та значною кількістю іноземців, які проживають в Україні. Хвороба не обирає місця та громадянства. Зважаючи на те, що особа, яка страждає від хронічного, стійкого психічного розладу не здатна усвідомлювати значення своїх дій та (або) керувати ними, вона не може в повній мірі захистити свої права шляхом звернення до компетентних органів держави її громадянства самостійно. Більше того, можливість розгляду питання про визнання недієздатним іноземця саме в Україні організаційно спрощує увесь процес для родичів такої особи, які проживають із нею в Україні чи здійснюють догляд, та для медичних закладів, в яких на лікуванні перебуває така особа (зазвичай – це психоневрологічні заклади), які можуть бути заявниками в такій категорії справ.

Стан дослідження в літературі. Питання визнання недієздатними іноземних громадян в Україні не отримало широкого висвітлення у науковій літературі, зважаючи на те, що воно торкається досить вузької сфери правозастосування. Окремі аспекти правового статусу іноземців розкриті в працях таких науковців як-от: Стефанчук М.О., Нечитайло Т.В., Луць В.В., Пасайлюк І.В та ін. Втім, зважаючи на відсутність єдності судової практики в цьому питанні, вважаємо, що питання особливостей визнання недієздатними іноземців в Україні потребує уваги з боку наукової спільноти.

Метою цієї наукової статті є аналіз та виокремлення особливостей визнання недієздатними громадян іноземних держав в Україні.

Виклад основного матеріалу. Іноземці, які перебувають в Україні на законних підставах, користуються тими самими правами і свободами, а також несуть такі самі обов'язки, як і громадяни України, – за винятками, встановленими Конституцією, законами чи міжнародними договорами України (ст. 26 Конституції України) [1]. Так, Конституція України у ст. 26 надала іноземцям такий же обсяг правоздатності як і громадянам України за виключенням випадків, встановлених законом чи міжнародним договором. В розумінні цивільного права іноземець, як і громадянин України, і рівно так само як і особа без громадянства, є фізичними особами. Цивільний кодекс України (далі – ЦК України) розкриває поняття фізичної особи, закріплюючи положення, що фізичною особою є людина – учасник цивільних відносин. Розглядаючи правосуб'єктність фізичної особи, в науці цивільного права виділяють три її елементи: правоздатність, дієздатність та деліктоздатність [2]. Окремо виділяють також цивільну процесуальну право- та дієздатність. Останні визначаються законодавством України. Так, Пасайлюк І. В. слушно зауважує, що нормативне регулювання встановлення правосуб'єктності іноземних громадян, дає підстави стверджувати про те, що матеріальна та процесуальна правосуб'єктність не може отожднюватись [3, с. 63].

Можливість визнання фізичної особи недієздатною регламентована у ст. 39 ЦК України. Так, фізична особа може бути визнана судом недієздатною, якщо вона внаслідок хронічного, стійкого психічного розладу не здатна усвідомлювати значення своїх дій та (або) керувати ними. Порядок визнання фізичної особи недієздатною встановлюється Цивільним процесуальним кодексом України (далі – ЦПК України) [4]. Відтак, ЦК України не встановлює диференціації чи специфіки визнання недієздатними іноземних громадян в Україні.

Втім, будь-які відносини приватно-правового характеру, які ускладнені іноземним елементом, повинні регулюватись із врахуванням положень міжнародного приватного права. В цьому аспекті

важливо наголосити, що іноземний елемент – це ознака, що характеризує приватноправові відносини, та виявляється в одній або кількох з таких форм: 1) хоча б один учасник правовідносин є громадянином України, який проживає за межами України, іноземцем, особою без громадянства або іноземною юридичною особою; 2) об'єкт правовідносин знаходиться на території іноземної держави; 3) юридичний факт, який створює, змінює або припиняє правовідносини, мав чи має місце на території іноземної держави [5]. Отже, якщо питання визнання фізичної особи недієздатною вирішується щодо іноземця, то такі відносини слід вважати приватно-правовими відносинами, ускладненими іноземним елементом, а відтак – покликатись на норми Закону України «Про міжнародне приватне право» (далі по тексті – Закон).

Одним із базових понять, які є важливими для визначення можливості визнання іноземця недієздатним в Україні на підставі норм ЦК України, є поняття «особистого закону фізичної особи». Так, особистим законом фізичної особи вважається право держави, громадянином якої вона є. Згідно із ч. 2 ст. 18 Закону підстави та правові наслідки визнання фізичної особи недієздатною або обмеження цивільної дієздатності фізичної особи регулюються особистим законом цієї особи. Враховуючи той факт, що одним із правових наслідків визнання особи недієздатною є встановлення над нею опіки, Закон передбачає також норму, згідно із якою встановлення і скасування опіки та піклування над недієздатними особами також регулюються особистим законом підопічного.

Отже, за загальним правилом, вирішення питання про наявність підстав для визнання іноземця недієздатним та встановлення над ним опіки вирішується згідно із законодавством держави, громадянином якої він є. Проаналізувавши положення Закону, можна дійти висновку, що визнати недієздатним іноземця в Україні згідно із положеннями ЦК України в порядку, передбаченому ЦПК України, є неможливим. Така ситуація створила б прецеденти, за яких за наявності стійкого хронічного психічного захворювання у фізичної особи – іноземця, заявник повинен був би звертатись до суду іноземної держави за правилами, встановленими іноземним процесуальним законом. Іноді час, затрачений на такі процедури є невиправдано великим, і особа, за наявності усіх підстав для визнання її недієздатною, залишається повноцінним учасником цивільних відносин і вчиняє низку правочинів, питання дійсності яких може стати в майбутньому самостійним предметом судового розгляду.

Втім, ст. 3 цього Закону передбачає правило, яке дає можливість винятку бути. Зокрема, за умови, якщо міжнародним договором України передбачено інші правила, ніж встановлені цим Законом, застосовуються правила цього міжнародного договору. Такі правила передбачаються в міжнародних договорах України про взаємну правову допомогу. Так, може бути передбачена можливість судом однієї договірної сторони визнати недієздатним громадянина іншої договірної сторони, який проживає на її території, відповідно до законодавства своєї держави.

Наприклад, в Договорі між Україною та Чеською Республікою про правову допомогу в цивільних справах міститься ст. 23, в якій у ч. 3-5 передбачено, що у випадку, якщо суду однієї договірної сторони стануть відомими підстави визнання обмежено дієздатною або недієздатною особи, яка проживає на її території і є громадянином другої договірної сторони, він повідомить про це суд договірної сторони, громадянином якого є ця особа [6]. Враховуючи диспозитивність цивільного судочинства, «стати відомою» суду підстава для визнання іноземця недієздатним може лише тоді, коли до суду подано заяву про визнання особи недієздатною членом її сім'ї, органом опіки та піклування чи закладом з надання психіатричної допомоги.

Однак, якщо суд Чеської республіки, оповіщений про підстави для визнання особи недієздатною, протягом трьох місяців не розпочне справу чи не повідомить свою думку, справу про визнання особи недієздатною розглядатиме суд України. У такому випадку рішення про визнання особи недієздатною направляється компетентному суду Чеської республіки. Однак, позитивне рішення про визнання громадянина Чеської республіки недієздатним є можливим лише за умови, що підстава для визнання його недієздатною є передбачена в цивільному законодавстві обох країн.

Схожі за змістом положення містяться у двосторонніх міжнародних договорах України про правову допомогу та правові відносини у цивільних справах із Литовською Республікою (ст. 23) [7], Республікою Польща (ст. 22) [8], Румунією (ст. 23) [9], Республікою Молдова (ст. 23) [10] та ін. В такому разі існує передбачений міжнародним договором механізм регулювання підстав та порядку визнання іноземця – громадянина цих держав недієздатним в Україні.

Втім, не кожен із двосторонніх міжнародних договорів України про правову допомогу містить подібні положення щодо можливості визнання недієздатним громадянина однієї договірної сто-

рони на території іншої. До прикладу, Договір між Україною та Федеративною Республікою Бразилія про взаємну правову допомогу та правові відносини у цивільних справах від 2020 року [11] та Договір між Україною та Республікою Болгарія від 2005 року [12] про правову допомогу в цивільних справах таких положень не містять.

Відтак, вирішуючи питання стосовно можливості визнання іноземця недієздатним в Україні, перш за все, необхідно дослідити наявність двостороннього міжнародного договору про правову допомогу в цивільних справах і, за його наявності, дослідити його зміст та наявність відповідного правового регулювання в рамках цього договору.

Дослідивши судову практику щодо визнання іноземців недієздатними в Україні слід наголосити, що в досліджуваних (позитивних) судових рішеннях суд почасти не покликався на положення міжнародного договору.

Так, наприклад, Рішенням Горохівського районного суду Волинської області від 19 квітня 2021 року у Справі № 155/1851/20 суд, встановивши наявність в фізичної особи – громадянина Республіки Польща, хронічного стійкого психічного розладу (параноїдальної шизофренії, безперервно-прогресивного перебігу), внаслідок якого він не може усвідомлювати значення своїх дій та керувати ними, визнав особу недієздатною [13]. Втім, в самому рішенні не було покликано ані на двосторонній міжнародний договір України і Республіки Польща, ані на наявність відповідних положень у Цивільному кодексі Польщі (ст. 13) [14].

Схожою є Справа № 334/7912/18, в якій Рішенням Ленінського районного суду м. Запоріжжя суд визнав недієздатною жінку, яка має посвідку на постійне проживання іноземців та осіб без громадянства в Україні [15] та Справа № 658/4018/20, в якій Рішенням Каховського міськрайонного суду Херсонської області від 24 червня 2021 визнано недієздатною жінку – громадянку іноземної держави, яка страждала на стійкий психічний розлад, перебувала на лікуванні в Херсонській психіатричній лікарні [16].

Втім, існує також і судова практика, яка відображає інший порядок вирішення справи – шляхом первинного звернення до компетентного органу держави громадянства відповідної фізичної особи.

Так, Рішенням Великомихайлівського районного суду Одеської області від 11 вересня 2020 року у Справі № 498/532/19, яким визнано недієздатним громадянку Республіки Молдова, суд зробив посилання на положення відповідного Договору між Україною і Республікою Молдова про правову допомогу та правові відносини у цивільних і кримінальних справах 1995 року та вдався до процедури, визначеної цим Договором. Зокрема, Ухвалою суду від 23 жовтня 2019 року постановлено звернутись із судовим дорученням про надання правової допомоги до компетентного суду Республіки Молдова, який повідомити про наявність підстав для визнання недієздатною, громадянки Республіки Молдова, а також клопотати про надання права виконати подальші дії суду за місцем проживання цієї особи. Своєю чергою, Міністерство юстиції Республіки Молдова у своєму Листі повідомило про неможливість виконати вказане доручення стосовно цієї особи, оскільки вона за власним проханням з 05.07.2002 року була виключена з реєстру обліку населення [17].

Вимоги до змісту заяви про визнання іноземця недієздатним не відрізняються від вимог до заяви щодо визнання недієздатним громадянина України. Так, у заяві про визнання фізичної особи недієздатною мають бути викладені обставини, що свідчать про хронічний, стійкий психічний розлад, внаслідок якого особа не здатна усвідомлювати значення своїх дій та (або) керувати ними (ч. 3 ст. 297 ЦПК України). Суд за наявності достатніх даних про психічний розлад здоров'я фізичної особи призначає для встановлення її психічного стану судово-психіатричну експертизу (ч.1 ст. 298 ЦПК України).

Висновки. Відтак, проаналізувавши судову практику, доходимо висновку, що визнання іноземних громадян, які проживають в Україні, недієздатними за українським законодавством є цілком можливим за умови, що відповідні положення містяться у двосторонніх міжнародних договорах України про правову допомогу та правові відносини у цивільних справах з країною, громадянином якої є особа, питання щодо визнання недієздатною якої вирішується судом. Втім, в такому випадку суди повинні проходити процедуру надіслання запиту (судового доручення) компетентному органу іноземної держави, який містить повідомлення про наявність підстав для визнання недієздатною громадянина цієї держави, а також клопотання про надання права виконати подальші дії суду за місцем проживання цієї особи.

В окремих судових рішеннях (позитивних) вбачається й інша практика: суди, вирішуючи питання про наявність підстав для визнання іноземця недієздатним та встановлення над ним опіки, не покликалися на відповідні положення міжнародного договору, які регламентують обов'язкову процедуру у цьому випадку та не вдаються до надіслання запиту (судового доручення) компетентному органу іноземної держави.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Конституція України від 28 червня 1996 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.
2. Нечитайло Т.В., Луць В.В. Поняття цивільної правосуб'єктності та її елементів. Збірник наукових статей. URL: <http://lib.pnu.edu.ua:8080/bitstream/123456789/8996/1/962-Article%20Text-1925-1-10-20191025%20%281%29.pdf>.
3. Пасайлюк І.В. Правовий статус іноземців та осіб без громадянства в цивільному процесі України. Дисертація на здоб. наук. ступ. к.ю.н. Львів. 2021. С. 63
4. Цивільний кодекс України. Закон України від 16 січня 2003 року № 435-І. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>.
5. Про міжнародне приватне право. Закон України від 23 червня 2005 року № 2709-ІV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2709-15>.
6. Договір між Україною та Чеською Республікою про правову допомогу в цивільних справах. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/203_018?fbclid=IwY2xjawIm8t1leHRuA2FlbQIXMAABHbn7vKsD1MQkRcZH5XpeycseEoOIiDvM5s9nGq0KwCxTynb0b9OyMZsRw_aem_Zs8pg6b-MhEtZuZv7rCV6g#Text.
7. Договір між Україною і Литовською Республікою про правову допомогу та правові відносини у цивільних, сімейних і кримінальних справах. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/440_002#Text.
8. Договір між Україною і Республікою Польща про правову допомогу та правові відносини у цивільних і кримінальних справах. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/616_174#Text.
9. Договір між Україною та Румунією про правову допомогу та правові відносини в цивільних справах. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/642_029#Text.
10. Договір між Україною і Республікою Молдова про правову допомогу та правові відносини у цивільних і кримінальних справах. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/498_604#Text.
11. Договір між Україною та Федеративною Республікою Бразилія про взаємну правову допомогу та правові відносини у цивільних справах від 14.01.2020 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/076_001-18#Text.
12. Договір між Україною та Республікою Болгарія про правову допомогу в цивільних справах. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/100_056#Text.
13. Рішення Горохівського районного суду Волинської області від 19 квітня 2021 року у Справі № 155/1851/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/96343024>.
14. Kodeks Cywilny (KC) Polska. URL: <https://sip.lex.pl/akty-prawne/dzu-dziennik-ustaw/kodeks-cywilny-16785996>.
15. Рішення Ленінського районного суду м. Запоріжжя від 05 квітня 2019 року у Справі № 334/7912/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/81196369>.
16. Рішення Каховського міськрайонного суду Херсонської області від 24 червня 2021 у Справі № Справа № 658/4018/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/98207290>.
17. Рішенням Великомихайлівського районного суду Одеської області від 11 вересня 2020 року у Справі № 498/532/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/91708737>.